

DAĆ WYRAZ LOKALNEMU MYŚLENIU? PRZEKŁADY Z JĘZYKA DOMINUJĄCEGO NA ZDOMINOWANY NA PRZYKŁADZIE TRANSLACJI Z POLSKIEGO NA ŚLĄSKI¹

Abstract

To Express Local Thinking? Translations from a Dominant to a Dominated Language – the Case of Translation from Polish into Silesian

The article explores the key challenges of translating from a dominant language into a dominated one, with a particular focus on translations from Polish into Silesian. It examines issues such as the target language’s codification (or lack thereof), the motivations that drive translators, and the constraints they face. When analyzing these translations, it is crucial to consider not only the selection of texts translated from Polish – which often reflects an activist and subversive stance against Polish political and cultural dominance – but also the limited number of translators (and the potential for a few individuals to dominate the translation market) and the absence of adequate training programs for future translators. These factors can significantly affect the translations’ quality and the broader efforts to revitalize the Silesian language and advocate for its recognition under Polish law.

¹ Por. standard ISO 693-3 szl. Wiele dyskutuje się o statusie śląszczyzny; w artykule stosuję pojęcia: język śląski, mowa śląska, śląszczyzna, uznając je za równoważne. Zainteresowanych tematem odsyłam do szeregu publikacji dot. statusu, rozwoju oraz systemu języka śląskiego: Tambor 2008b, 2014, 2015; Czesak 2015; Jaroszewicz 2019a, 2019b, 2020, 2022a, 2022b, 2023a; 2023b, Hentschel 2001; Henzelmann 2015; Kamusella 2013; Hentschel, Tambor, Fekete 2021. Artykuł powstał w ramach projektu *Wspólnototwórcza moc tekstu. Literatura górnośląska 1989–2023* (UMO-2023/51/D/HS2/01035), prowadzonego w Uniwersytecie Śląskim, finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki.

Keywords: linguistic asymmetry, Silesian language, Upper Silesian literature, minorization, dominated language, dominant language

Słowa kluczowe: asymetria językowa, język śląski, literatura górnośląska, minoryzacja, język zdominowany, język dominujący

*Tworzynie lokalnego myślenia*², jak mówi Grzegorz Kulik w wywiadzie przeprowadzonym przez Marcina Zasadę (Kulik, Zasada 2023), to jedna z głównych funkcji literatury tworzonej w języku zdominowanym, w tym także przekładów na ten język. Nie można się z tym nie zgodzić, warto jednak zastanowić się, jak owo myślenie jest konstruowane, co się na nie składa, gdzie w nim sytuują się przekłady, przede wszystkim zaś translacje ze znanego odbiorcom języka dominującego, które Hanna Makurat-Snuzik (2019: 71) – w odniesieniu do tłumaczeń kaszubskich – nazywa „sztuką dla sztuki”, działalnością „niepraktyczną”. Zwłaszcza że w rozpatrywanym tutaj przypadku wciąż relatywnie nielicznych przekładów z języka polskiego na język śląski dobór tekstów źródłowych ma znaczenie, albowiem nie tylko uzupełniają one górnośląski polisystem literacki, ale także mają wyraźny charakter aktywistyczny i subwersywny wobec kulturowej dominacji, wpisują się także w autoetnograficzną narrację autorów i tłumaczy, a nawet – gdyby można mówić o takich „narracjach zbiorowych” – znacznej części Górnoślązaków.

Wiele miejsca poświęcono już wymiarowi wspólnotowórczemu przekładu (por. Belmar 2017; Makurat-Snuzik 2019: 30–34; Kuusi, Kolehmainen, Riionheimo 2017: 146–150; Pospiszil 2019b) oraz podtrzymywaniu pamięci kulturowej i przekazu międzypokoleniowego dzięki przekładowi na język zdominowany oraz literaturę oryginalną tworzoną w tym języku (por. Lukas 2019; González García 2005), nie będę więc powielać tych ustaleń. Lokalne myślenie to jednak nie tylko wspieranie powstawania czy podtrzymywanie wspólnoty kulturowej, etnicznej bądź narodowej³, ale także

² „Tworzenie myślenia lokalnego”. Tłumaczenia cytatów, o ile nie zaznaczono inaczej, są mojego autorstwa – K.P.H.

³ A za taką uważa się część Górnoślązaków, co można było obserwować m.in. w dyskusjach wokół procesu dotyczącego nazwy Stowarzyszenia Osób Narodowości Śląskiej. Stowarzyszenie to stało się swego rodzaju symbolem uznania Ślązaków za mniejszość etniczną. Zostało założone w 2011 r. w Opolu i wtedy też zarejestrowane. W 2012 r. Prokuratura Okręgowa w Opolu złożyła skargę do sądu, która ostatecznie (pomimo odwołań) doprowadziła

przepracowywanie krzywd, traum i mitów tę wspólnotę w jakiś sposób spajających, działania aktywistyczne oraz budowanie kapitału kulturowego, co – w interesującym mnie przypadku – może zaowocować uznaniem języka śląskiego za regionalny przez państwo polskie⁴ oraz pomóc w uzyskiwaniu wsparcia finansowego dla działalności edukacyjnej, kulturalnej, literackiej, przekładowej i in. Jest to więc aktywność mająca wymiar zarówno ideowy, jak i praktyczny, z realnym, choć zapewne ograniczonym, wpływem społecznym. Innym obszarem tworzenia myślenia lokalnego jest wspieranie inicjatyw tłumaczenia nie tylko literatury pięknej, ale także tekstów użytkowych, a więc używanie śląszczyzny w każdym wymiarze życia.

Asymetria językowa jest zjawiskiem dobrze znanym, podobnie jak fakt, że języki o wyższym statusie w hierarchii zwykle dominują w przestrzeni publicznej. Na konstrukcję owej hierarchii oraz na status tworzących ją języków wpływa szereg czynników, takich jak długie trwanie dominacji kulturowej, językowej i politycznej wspólnoty posługującej się danym językiem, skala i jakość produkcji literackiej w tym języku, duża liczba odbiorców literatury pisanej w danym języku, uznanie danego języka przez prawo czy różnego typu instytucje cieszące się prestiżem (Tortosa 1986: 52–77; Ziemiukowa 2003: 79–80; Klaudy 2012). Tłumaczenia stanowią ważny element rozwoju języków zdominowanych i mniejszościowych, ponieważ uzupełniają lokalny polisystem literacki oraz udowadniają wszechstronność i poliwalentność danego języka, jak również możliwość translacji dzieł powszechnie zaliczanych do kanonu zachodniego, którym przypisuje się szczególną wartość artystyczną. W przypadkach niektórych języków zdominowanych m.in. na Kaszubach (Makurat-Snuzik 2019: 70–72) przekład bywa dokonywany za pośrednictwem języka dominującego, co znacząco wpływa na jakość tłumaczenia. Na język śląski tłumaczono już z oryginału szereg tekstów

do wykreślenia stowarzyszenia z krajowego rejestru. W 2014 roku SONŚ zmieniło niektóre z kwestionowanych postanowień swojego statutu, ale nie zrezygnowało z terminu „narodowość śląska”, co uznano za niewystarczające. W 2015 r. polskie sądy zdecydowały o likwidacji Stowarzyszenia. Członkowie SONŚ złożyli skargę do Sądu Najwyższego, ale została ona odrzucona. Następnie złożyli skargę do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, który w marcu 2024 r. orzekł, że poprzez nakazanie rozwiązania organizacji Polska naruszyła artykuł 11 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka (Freiwirth, Bošnjak 2024). Por. Tambor 2008b; Kamusella 2013; Szejma 2022; Michna 2018, 2020; Jaroszewicz 2019a; 2023b.

⁴ W 2024 podjęto ósmą próbę uznania języka śląskiego za regionalny. Tym razem ustawa o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym była procedowana przez Sejm i Senat, jednak 29 maja 2024 zawetował ją prezydent RP, Andrzej Duda. O wcześniejszych próbach pisali m.in. Michna 2020; Jaroszewicz 2023a.

(zob. np. Pospiszil 2019a⁵), wybieranych według klucza biznesowego⁶, artystycznego⁷, ideologicznego (wspierającego budowanie wspólnoty)⁸ bądź ich kombinacji. Interesuje mnie jednak przypadek szczególny, mianowicie translacja z języka dominującego, spokrewnionego, z częściowo podobną leksyką czy podobieństwami struktur gramatycznych, na język zdominowany, a z takimi przekładami mamy do czynienia w przypadku translacji z polskiego na śląski czy kaszubski, ale także np. z kastylijskiego na kataloński czy aragoński. W takich bowiem parach trudniej wyraźnie wskazać wpływy języka dominującego na zdominowany, co wynika w dużej mierze z przewagi języka silniejszego w przestrzeni publicznej, kulturze (także lokalnej) i edukacji (por. Dołowy-Rybińska 2022), a także z bliskości genetycznej tych języków⁹. Oczywiście dominacja i wpływ języka silniejszego mogą być również widoczne w relacjach między językami niespokrewnionymi

⁵ Warto dodać, że od publikacji przywołanej bibliografii ukazały się m.in. translacje autorstwa: Grzegorza Kulika – Szczepan Twardoch, *Drach (Drach. Edycyjo ślōnskō, 2018)*, A.A. Milne *Winnie-the-Pooh (Niedźwiodek Puch, 2019)*, Lewis Carroll, *Alice in Wonderland (Przigody ód Alicyje we Kraju Dziwów, 2020)*, Szczepan Twardoch, *Pokora (Pokora. Edycyjo ślōnskō, 2022)*, Zbigniew Rokita, *Kajś (Kajś. Gyszichta ó Górnyim Ślōnsku, 2022)*, J.R.R. Tolkien, *The Hobbit, or There and Back Again (Hobit, abo tam i nazód, 2023)*; Grzegorza Buchalika – René Goscinny *Le Petit Nicolas (Mikolójek, 2023)*; Marcina Melona – Tove Jansson, *Trollkarlens hatt (We Muminkowjy Dolinie, 2020)*; Rafała Szymy – Astrid Lindgren *Pippi Långstrump (Pippi Långstrump po ślōnsku, 2022)*; Mirosława Syniawy – Gerhart Hauptmann *De Waber (Tkócze)*, ponadto m.in. fragm. *Rygwedy* czy *Księgi Pieśni*, a także innych poetów (Syniawa 2021); Kamila Czaińskiego – Petr Čichoň, *Lanovka nad Landekem (Kolejka nad Landekiem, 2023, przekład polski, z fragm. po śląsku)*. Pełna bibliografia przekładów na język śląski do roku 2024 (włącznie) wraz z komentarzem będzie opublikowana w drugiej połowie 2025 roku w wolnym dostępie.

⁶ Por. bestsellerowe: *Hobit* (Tolkien 2023), *We Muminkowjy Dolinie* (Jansson 2020), *Mały Princ* (Saint-Exupéry 2018), *Przigody ód Alicyje we Kraju Dziwów* (Carroll 2020), *Pippi Langstrumpf* (Lindgren 2022), *Mikolójek* (Goscinny, Sempé 2023) – z czego na przekład dwóch ostatnich uzyskano granty odpowiednio: rządu szwedzkiego i francuskiego (zob. informacje w notach redakcyjnych).

⁷ Por. zwłaszcza przekłady poezji autorstwa Syniawy (Syniawa 2014, 2021; Burns 2016).

⁸ Por. np. dobór tekstów poetyckich w przekładach Syniawy, zob. Pospiszil 2019b.

⁹ Henryk Jaroszewicz wskazuje np. na trudności w ocenie, czy dana jednostka leksykalna lub element morfologiczny jest zapożyczeniem z polskiego standardu (Jaroszewicz 2020, 61). Brakuje do tej pory szeroko zakrojonych badań dotyczących wpływu dominacji języka polskiego na śląską gramatykę (np. na częstotliwość stosowania we współczesnym języku śląskim składni ACI) i leksyce. Natomiast problem ten podejmowany bywa w publicystyce – por. podsumowanie dyskusji między Grzegorzem Kulikiem i Dariuszem Jerzyńskim (Kulik 2018) oraz w recenzji podręczników do nauki języka śląskiego (Jaroszewicz 2025; uwagi dot. recenzji dopisałam na etapie korekty autorskiej artykułu – K.P.H.).

(por. np. Shams, Khan, Shah 2020). Nie będę tutaj skupiać się na kwestiach prawnego uznania i statusu tych języków czy też długiego trwania wybranych literatur języków zdominowanych, chciałabym natomiast wskazać wyzwania, zagrożenia i szanse wspólne dla przekładu między językami blisko spokrewnionymi, a pozostającymi w niesymetrycznej relacji hierarchicznej.

Przekłady z języka dominującego, rzecz jasna, mogą rozbudowywać leksykę języka zdominowanego, uzupełniać luki w polisystemie literackim, być częścią promocji i rewitalizacji języka zdominowanego, przyczynić się do poszerzenia grona odbiorców czy stworzenia – częściej w procesach rewitalizacyjnych – kategorii nowych mówców (*new speakers* – por. Wicherkiewicz, Król, Olko 2017) oraz – o czym już była mowa – wzmocnić wspólnotę i być jednym z argumentów w walce o uznanie (por. Michna 2014). Badacze podkreślają przy tym rolę translacji w rewitalizacji języków zdominowanych i zagrożonych (Belmar 2017; Cenoz, Gorter 2017). Za pozytywny wpływ można uznać rozbudowę leksyki języka docelowego (bywa, że opartą na badaniach filologicznych, przeszukiwaniu starszych tekstów), wprowadzenie nowych, inspirujących form wypowiedzi, sięgnięcie po gatunki wcześniej nieobecne w rodzimym polisystemie literackim. Translacje, owszem, uzupełniają literaturę śląskojęzyczną o utwory ważne i nowe gatunki, jednakże trzeba podkreślić, że – mimo relatywnie niewielkiej liczby tekstów oryginalnych – nie może tu być mowy o prymarnie ludowym charakterze tej twórczości, jak to ma np. miejsce w literaturze kaszubskiej (por. Kuik-Kalinowska 2019; Makurat-Snuzik 2019: 70). Literatura śląskojęzyczna jest co prawda dużo młodsza od kaszubskiej¹⁰, ale wiele miejsca zajmują w niej dzieła odwołujące się do tradycji literatury światowej, jak *Listy z Rzymu* Zbigniewa Kadłubka (2008), *Cebulowó ksiynga umartych* (2018) czy *Mappa Mundi* Mirosława Syniawy (2023), *Myśli ukryte* Karola Gwoździa (2010)¹¹, a także literatura popularna, niczym nieustępująca bestsellerom wydawanym w językach dominujących czy większych, publikowane są m.in. kryminały (np. seria Marcina Melona zapoczątkowana w 2014 roku, zob. Melon 2014; Szewczyk 2015) czy krótkie prozy (Szyma 2017; Ojgyn z Pnioków 2014; Lubina 2016). Należy także wziąć pod uwagę,

¹⁰ Pierwsze teksty datowane na XVII w., jednakże większą liczbę publikacji można zauważyć dopiero w ostatnich dwudziestu kilku latach, zob. Pospiszil-Hofmańska 2022.

¹¹ Przy czym przykład kilku wierszy Syniawy w tłum. Romualda Cudaka ukazał się w majowym numerze miesięcznika „Śląsk” (2024, nr 5), a tom Gwoździa został przetłumaczony na ukraiński przez Bartłomieja Wanota i Natalię Shlikhutkę (*Приховані думки*, Warszawa 2024).

że literatura języka śląskiego jest częścią wielojęzycznego i transkulturowego górnośląskiego polisystemu literackiego (por. Pospiszil-Hofmańska 2022), mamy tu więc do czynienia z dominacją co najmniej trzech języków narodowych (polskiego, niemieckiego i czeskiego). Przy czym omawiane w artykule zjawiska obecnie najlepiej widać w relacjach śląszczyzny i polszczyzny, głównie ze względu na to, że wzmożony rozwój literatury śląskojęzycznej odnotowuje się dopiero po 1989 roku (por. np. Czesak 2015: 101–164; Jaroszewicz 2020), ponadto większość współczesnych tekstów śląskojęzycznych powstaje w granicach państwa polskiego, pod dominacją języka polskiego oraz polskiego systemu edukacji.

Wspomniane wcześniej zagrożenie, widoczna minoryzacja języka słabszego i, co za tym idzie, kultury z nim związanej, ma wyraźne konsekwencje. W interesujących mnie przypadkach użytkowników języków zdominowanych jest relatywnie niewielu (w porównaniu do liczby użytkowników języków dominujących), przy czym są oni dwu-, a nawet trójjęzyczni, co daje im możliwość zapoznania się z dziełami oryginalnie powstającymi w językach dominujących oraz z translacjami dzieł literatur światowych na te języki. Wydawać się więc może, że prymarną rolą takich przekładów jest wzmocnienie wspólnoty (por. González García 2005: 110–111). Wielojęzyczność to również dostęp do dużego polisystemu literatury silniejszej, możliwość doskonalenia warsztatu translatorskiego i pisarskiego oraz dogłębnego zmienienia, czy – jak mówi cytowany przez Guillema Belmara (2017: 38) Miguel Ánchel Barcos, przezwyciężenia dynamiki dyglosji i uzyskania możliwości pełnego wypowiedzenia się w języku zminoryzowanym:

Ale, dlaczego powinniśmy tłumaczyć literaturę obcą, skoro wszyscy lub prawie wszyscy, jesteśmy dwujęzyczni z hiszpańskim? Ponieważ łamie to dynamikę dyglosji, a także status poniżanego języka, który rzekomo ma reprezentować tylko swoją najbliższą kulturę i nikogo poza tymi, którzy piszą swoje dzieła w języku aragońskim. Ponieważ jest to ważny krok w kierunku osiągnięcia prawa do pełnego życia w języku aragońskim. Ponieważ jest to jedyny sposób, aby zaoferować mówiącym w języku aragońskim jakiegokolwiek międzynarodowe przejawy kultury w ich własnym języku. Ponieważ nadaje to wartość egalitarnej dwujęzyczności (Belmar 2017: 38).

Przekłady, mimo ich roli rewitalizacyjnej, niosą też pewne zagrożenia, na co już przed laty zwracali uwagę Michael Cronin (1995, 1998) czy Gideon Toury (1985). Istnieje bowiem ryzyko, że pod wpływem silnej dominacji języki zagrożone stracą część swoich cech dystynktywnych, staną się z cza-

sem „lustrzanymi odbiciami języka dominującego” (*mirror-images of the dominant language*, Cronin 1998: 147; por. Kuusi, Kolehmainen, Riionheimo 2017: 140–144). Kwestie interferencji i zagrożeń z tym związanych szczegółowo opisał Belmar (2017: 39–44), pozwolę sobie poniżej przywołać najważniejsze jego ustalenia, a następnie odnieść je do skromnego jeszcze materiału śląskojęzycznego.

Tłumaczy na język zdominowany często charakteryzuje wysoki stopień puryzmu językowego (zwłaszcza jeśli język, na który tłumaczą, jest skodyfikowany), a ich przekłady – wykazują pewnego rodzaju sztywność i sztuczność, oderwanie od uzusu; unikają oni zapożyczeń, zwłaszcza z języka dominującego, trzymają się sztywno skodyfikowanej wersji języka docelowego, a więc rejestru formalnego, nawet jeśli w oryginale pojawiają się fragmenty potoczne, dalekie od literackiej odmiany języka źródłowego; prowadzić to może do obniżenia wartości artystycznej tekstu w języku docelowym, poczucia „wyobcowania odbiorcy”. Wspomniane postawy tłumaczy mogą wynikać ze świadomości odpowiedzialności za rewitalizowany język, często bowiem tłumacze są także aktywistami na rzecz rewitalizacji. Tłumacze – ale można dopowiedzieć, że często też twórcy tekstów pisanych w języku zdominowanym – znajdują się w ambiwalentnej sytuacji, skoro chcąc zachować czystość języka i chronić go przed wpływami języków dominujących (czy to w lokalnym, czy globalnym wymiarze, por. Hroch 2008: 136), poniekąd obniżają jakość tłumaczonych / pisanych tekstów, być może nawet odbierając im częściowo w oczach grupy docelowej „autentyczność”. Warto też wziąć pod uwagę, że odbiorcy tekstów w języku zdominowanym miewają problemy ze znormalizowaną, pisaną (czasem także mówioną) odmianą swojego języka. Makurat-Snuzik pisze nawet o analfabetyzmie (2019: 72), co może potęgować poczucie wyobcowania, na które zwraca uwagę Belmar.

Problemem jest także wynikający z wieloletniej często minoryzacji wspólnoty mniejszościowej i jej języka, ograniczony zakres stosowania danego języka, czego konsekwencją jest mały zakres stylów funkcjonalnych czy rejestrów. Działania rewitalizacyjne według Belmara skupiają się na kodyfikacji i standaryzacji języka, tworzeniu rejestru formalnego, funkcjonalnego w większości sytuacji komunikacyjnych. To w dużej mierze na tłumaczach i autorach spoczywa trud wypracowania różnych rejestrów rewitalizowanego języka. Powinni oni dostosować środki językowe odpowiednio do opisywanej sytuacji, jednak nierzadko ulegają swojego rodzaju dezorientacji co do rejestru czy zmiany kodu komunikacyjnego.

Zmiany kodów są o tyle kłopotliwe, że sama dwu- czy wielojęzyczność grupy docelowej powoduje też relatywną niewidoczność zapożyczeń czy kalkowania, co prowadzi do wspomnianego wcześniej stanu „lustrzanego odbicia” (Cronin 1998: 147).

Belmar postuluje niejako drogę środka, wypracowanie różnych rejestrów stylistycznych, zwłaszcza zaś rejestru potocznego, dalekich od bezpośrednich zapożyczeń, ale także dalekich od puryzmu. Tłumaczenia (i dzieła oryginalne) wspierające rewitalizację powinny być zdaniem Belmara z zasady jednojęzyczne, ale odzwierciedlające rejestry i kody oryginału; oczywiście droga do tych osiągnięć będzie inna dla każdego języka, a nawet dla każdego tekstu.

Na aktualność problemów opisywanych przez katalońskiego badacza wskazują nie tylko przekłady, ale także wypowiedzi tłumaczy na śląski, którzy, jeśli przekładają literaturę z innych języków niż polski, podkreślają, że są to translacje z oryginału (Buchalik, Neumann 2024; Szyna, Kassner 2022), a nawet deklarują, że nie sięgają po polskie przekłady, by uniknąć interferencji (Kulik, Zasada 2023). „Lęk przed wpływem” polszczyzny sygnalizuje też w przywołanym już wywiadzie Kulik, autor największej liczby tłumaczeń na śląski, w tym także jeden z niewielu tłumaczy z polskiego na śląski (obok Syniawy czy Mariana Makuli). Wyraża on niechęć do używania neologizmów i deklaruje, że w razie konieczności szuka odpowiednich słów śląskich w stworzonym przez siebie korpusie języka śląskiego – baza źródłowa korpusu jest dość obszerna, znajdują się w niej zarówno teksty starsze (w tym np. *Placz a Narzykani Predykantuw ze Slonska wygnanych w Namysłowskim kragu* z 1654 roku), jak i nowsze (m.in. proza Melona)¹². Zwykle więc tłumacz kieruje się w stronę zebranego materiału, sięgając także po archaizmy i przywracając je na grunt języka śląskiego (Kulik, Zasada 2023). Taką tendencję można zauważyć głównie w przekładach Kulika z języka polskiego¹³, w jego translacjach z innych języków neologizmy pojawiają się częściej (najwięcej neologizmów odnotowałam, co nie powinno dziwić, w tłumaczeniach *Hobbita* J.R.R. Tolkiena i *Alicji w Krainie Czarów* Lewisa Carrolla). Bardziej otwarty na stosowanie neologizmów jest Grzegorz Buchalik, autor przekładu jednej z serii książek o Mikołajku René Gosciniego

¹² Korpus Ślōnski Mowy: <https://korpus.silling.org/query?corpname=silesian> (28.06.2024).

¹³ *Drach i Pokora* Szczepana Twardocha, *Kajs* Zbigniewa Rokity, *Janko Muzykant* Henryka Sienkiewicza, *Bombon, ty rojbrze* Waldemara Cichonia.

(z francuskiego na polski) czy komiksu Janusza Christy *Kajko i Kokosz. W krainie borostworów*. W przypadku ostatniego Buchalik zdecydował się na tłumaczenie znaczących imion czy określeń bohaterów¹⁴. Zgłaszał także problem z przekładem charakterystycznego dla autora komiksu stylu:

Starałem się być wiernym oryginałowi, chociaż muszę przyznać, że sam język oryginału jest specyficzny, kiedy czyta się go po polsku. Autor starał się momentami wprowadzić podniosły, patetyczny ton. Tłumaczenie wierne oryginałowi w niektórych przypadkach wychodziłoby nienaturalnie w języku śląskim. Na przykład, w polskiej wersji jest mniej więcej takie zdanie: „W warowni Zbójcerzy, która leżała niedaleko Mirmiłowa, przeżywano właśnie kolejne trudności obiektywne”¹⁵. Można to przetłumaczyć jeden do jednego, ale naturalnym będzie powiedzieć po śląsku „mieli nowe starości”, ewentualnie „mieli zaś óstuda”. Nie chciałem być zbyt dosłownym. Podniosły ton starałem się zachować, kiedy pasowało to do bohatera, który w ten sposób się wypowiada. Kasztelōn Mirmił zawsze się wypowiada uroczyście i to starałem się zachować (Buchalik, Romanek 2021).

Cechą charakterystyczną, a jednocześnie – w moim odczuciu – pewnym zagrożeniem dla rewitalizacji języka zdominowanego jest relatywnie niewielka liczba autorów i tłumaczy. W przypadku górnośląskim dopiero tworzy się profesjonalny rynek tłumaczeniowy, jest jeszcze niewielki i słaby, częściowo ma charakter przede wszystkim umacniający wspólnotę, częściowo zaś, co nie dziwi, staje się polem działania strategii marketingowych dużych (jako wynik globalizacji) czy małych (jako element wizerunku marki) przedsiębiorstw. Przy czym przekłady *sensu stricto* to przede wszystkim zlecenia dużych firm, przeliczających zyski z globalizacji¹⁶.

¹⁴ „Największe możliwości stwarzają imiona, określenia bohaterów. Oczywiście imion Kajko i Kokosza nie zmieniłem, ale przekładu wymagały np. imiona określające charakter danego bohatera. Mamy w oryginale Zbója Łamignata, który w śląskiej wersji jest Kościoszczyrkiem od szczyrkano kości. Zbójcerze to u mnie Chacharcyrze. To takie przewrotne nawiązanie do harcerzy, ale takich harcerzy chacharów, niegrzecznych” (Buchalik, Romanek 2021).

¹⁵ Tłumacz zwraca uwagę przede wszystkim na podniosły ton wypowiedzi kasztelana, trzeba jednak zaznaczyć, że „obiektywne trudności” to także odwołanie do PRL-owskiej nowomowy.

¹⁶ Ze względu na ograniczenia formalne artykułu wspomnę tylko, że czasowo oferowano śląskie przekłady interfejsu, komunikatów i in. Facebooka (pierwotnie oprac. przez Kulika, następnie przez nieznanych autorów, zob. Czesak 2012; Kulik 2020b), Samsunga (Tudzierz 2015) czy odkurzaczy automatycznych (PURON 2024); pojawiły się także „śląskie” reklamy kilku globalnych marek (PoNaszymu), a sieć hipermarketów Kaufland wprowadziła w wybranych sklepach dwujęzyczne, polsko-śląskie, tablice (Mandel 2022). O ję-

Recepcja krytyczna dzieł i przekładów śląskojęzycznych, poza pojedynczymi recenzjami, w zasadzie nie istnieje, częściej wskazuje się na wymiar społeczny twórczości śląskojęzycznej niż jej wartości artystyczne. Wynika to w dużej mierze ze skromnych zasobów, małej liczby badaczy i profesjonalnych krytyków. Brak uznania języka śląskiego za regionalny skutkuje także brakiem środków na edukację, a – na co zwracają uwagę badacze języków zdominowanych i literatur w nich tworzonych – to właśnie w edukacji tkwi klucz do rewitalizacji języka i wypracowania jego różnych rejestrów (por. Koskienen, Kuusi 2017). Tymczasem przy braku (etno)filologii śląskiej, nawet w formie studiów podyplomowych¹⁷, przy braku nauczania języka śląskiego i nauczania po śląsku na wcześniejszych etapach edukacji trudno mówić o kształceniu kompetentnych tłumaczy, krytyków i badaczy. Obecnie rynek przekładów literackich jest w zasadzie zdominowany przez dwóch tłumaczy: Kulika w zakresie prozy i Syniawę w zakresie poezji. Zasilenie szeregów tłumaczy na śląski przez kolejne osoby, zwiększenie liczby przekładów, wzmożone zainteresowanie wydawców tłumaczeniami na śląski, zmieniłoby sytuację nie tylko pod względem liczby przekładanych tytułów, ale również pozwoliłoby poszerzyć repertuar stylów indywidualnych tłumaczy, obecnie ograniczony.

Zaangażowanie w tłumaczenie na język śląski ma charakter aktywistyczny, jest formą interwencji, politycznego i społecznego zaangażowania. Użycie języka ma nie tylko znaczenie komunikacyjne, ale też, przynajmniej w przestrzeni publicznej, subwersywne wobec dominującego języka, wspólnoty, centrum kulturowego (por. np. Długosz, Szyma 2013), a w wymiarze jednostkowym zyskuje czasem rangę samookreślenia się, co potwierdzają autosytuujące wypowiedzi niektórych tłumaczy¹⁸. Na pierwszy plan wysuwa

zyku śląskim w przestrzeni publicznej, także w kontekście działań marketingowych, pisał obszemie Mętrak (2024).

¹⁷ Uniwersytet Śląski w Katowicach oferuje Podyplomowe Studia z Wiedzy o Regionie (<https://www.studiapodyplomowe.us.edu.pl/podyplomowe-studia-z-wiedzy-o-regionie/> 20.12.2024) oraz finansowane przez Ministerstwo Edukacji Narodowej (w ramach dotacji celowej) Podyplomowe Studia: Region – Język i Kultura (<https://www.studiapodyplomowe.us.edu.pl/podyplomowe-studia-region-jezyk-i-kultura/> 20.12.2024). W ramach tych studiów oferowane są zajęcia dot. kultury śląskiej i realiów województwa (Studia z Wiedzy o Regionie) czy regionu (Studia: Region – Język i Kultura), metodyki nauczania, a w mniejszym zakresie języka (brak m.in. lektoratów języka śląskiego czy zajęć poprawnościowych) – dane na 20.12.2024 (pełnego programu studiów nie opublikowano w wolnym dostępie).

¹⁸ Por. wywiad Kulika, który mówi o uczeniu się śląskiego od nowa, o wstydzie związanym z używaniem śląszczyzny oraz o barierach, które musiał pokonać, by zacząć używać języka śląskiego w przestrzeni publicznej – Kulik, Szaja 2022.

się więc sankcjonowanie istnienia języka zdominowanego, pokazanie jego poliwalentności, możliwości artystycznego wyrażenia oraz uzupełnienie luk w polisystemie literackim. Trzeba jednak podkreślić, że inaczej niż w wielu innych językach zdominowanych, w tym już tu wspomnianych kaszubskim i baskijskim (Makurat-Snuzik 2019: 55; Belmar 2017: 49–50), na rynku górnośląskim nie przeważają przekłady z języka dominującego. Po pierwsze przekładów z polskiego (a ten dominuje w największej części regionu) jest niewiele, a kanoniczych dla dominującej kultury – jeszcze mniej (i to z obrzeży kanonu – *Janko Muzykant* Henryka Sienkiewicza czy pojedyncze wiersze Juliana Tuwima, Jana Brzechwy i innych polskich poetów w przekładzie m.in. Marka Szołtyśka, Bogdana Kallusa czy Stanisława Neblika – zob. Sienkiewicz 2020; Szołtysek 2002; Czesak 2004: 161–163)¹⁹, po drugie z polskiego tłumaczono przede wszystkim teksty istotne dla budowania górnośląskiej wspólnoty, np. *Kajś Rokity czy Dracha i Pokorę* Twardocha (przy czym powieści Twardocha są wielojęzyczne, z dominującą rolą polszczyzny, por. Makarska 2016).

Najwięcej tytułów z języka polskiego na śląski przełożył wspomniany już Kulik. Pisząc o przekładzie z polskiego (konkretnie Sienkiewiczowskiego *Janka Muzykanta*), Kulik stwierdza:

Dycki żech godoł, że mie sie źle przekłodo z polskiego na ślōnski, bo bez to, że te dwa jynzyki sōm do siebie moc bliske, cinyżj stworzić dobry ślōnski przekłod. Porzōnd przy robocie widzi sie, iże te zdania sōm za bliske ôryginałowi i prōbuje sie wynokwiać (Kulik 2020b²⁰).

Tłumacz sygnalizuje więc problem odnotowany przez Belmara, ratowania się w przypadku tekstu obcego realiom języka docelowego dostosowanymi do zasad języka śląskiego zapożyczeniami z języka źródłowego:

We poru przypadkach ôstawiōł żech ôryginalne formy. To sōm take, co ôpisujōm rzeczy i funkcyje, co niy slyszōł żech, żeby na Gōrnym Ślōnsku sie je znało abo mogōm take słowa niy być udokumyntowane. Podyjzdrzywōm, że niykerzi nojbarzij dadzōm pozōr na słowo „kredyns” i pōmyślōm, że przeca po

¹⁹ Artykuł powstał przed publikacją fragmentów *Kordiana* Juliusza Słowackiego w przekładzie Syniawy (Tambor, Tambor 2024, 58–71). Z rozmowy przeprowadzonej z Syniawą podczas Małego Festiwalu Wielkiej Literatury (30.11.2024) wynika, że ukażą się także przekłady utworów ważnych polskich poetów, m.in. Juliana Tuwima.

²⁰ „Zawsze mówiłem, że źle mi się przekłada z polskiego na śląski, ponieważ te dwa języki są sobie bardzo bliskie, trudniej stworzyć dobry śląski przekład. Wciąż przy pracy widzi się, że te zdania są zbyt bliskie oryginału i próbuje się coś wykombinować”.

ślōnsku je „bifyj”. Rzecz w tym, że tu niy ma mowy ô meblu, co sie nazywo „kredens” ino ô izbie, co mo tako nazwa. Bez to słowa „bifyj” niy szło tukej użyć (Kulik 2020b)²¹.

U Kulika dobór tekstów tłumaczonych z polskiego wydaje się przemyślany i ma służyć wzmocnieniu wspólnoty i przybliżeniu, opowiedzeniu istotnych dla górnośląskiej tożsamości dzieł w języku, w którym być może powstałyby, gdyby był językiem uznanym przez państwo i nauczonym w szkołach. Tłumacz, jak przyznaje, zdaje sobie sprawę z tego, że jego przekłady mogą zasilić domowe biblioteki na fali czy to zainteresowania śląszczyzną, czy też buntu wobec nieuznawania specyfiki górnośląskiej kultury i wspólnoty (Kulik, Zasada 2023), co nie znaczy jednak, że będą one czytane. Swoje tłumaczenia tożsamościowej prozy Twardocha określa jako przepisywanie na śląski, według niego bowiem autor *Dracha* i *Pokory* „pisze jak Ślōnzōk, ino po polsku” (Kulik, Szaja 2022). Zatem w przekładzie proza ta zyskuje na autentyczności. Zwraca na to uwagę Marek Mikołajec:

[...] jest to śląszczyzna prezentująca się jako język artystyczny, który w mojej ocenie wypada dużo lepiej niż polska wersja. Mowa nabiera realistycznego wymiaru, jest żywa, wyraża konkret egzystencjalny odpowiadający obyczajowi, przestrzeni. [...] mielizny czarnej poetyki, pełne determinizmów wersji polskiej, dzięki śląskiemu głosowi bestii zostały wytłumione, osadzone w nowym kontekście (Mikołajec 2019).

W interpretacji krytyka przekłady Twardocha na śląszczyznę byłyby przykładem odnalezienia adekwatnych rejestrów, wykorzystania potencjału tego języka, jego autentycznej energii i bogactwa ekspresji. *Drach* Twardocha, jedna z najważniejszych dla górnośląskiej tożsamości książek, to powieść napisana po polsku z licznymi wstawkami po niemiecku i po śląsku. Te fragmenty tekstu pozostawione są w oryginale, bez przekładów na polski. Czytelnicy polskojęzyczni napotykali więc w tekście dzieła pewien opór (por. Nowacki 2014; Engelking 2014), który, zgodnie z deklaracjami autora (Twardoch, Sobolewska 2014), miał wzbudzić poczucie obcości

²¹ „W kilku przypadkach zostawiłem oryginalne formy. Są to takie, które opisują rzeczy i funkcje, o których nie słyszałem, żeby się je znało na Górnym Śląsku, albo te słowa mogły nie zostać udokumentowane. Podejrzewam, że co poniektórzy najbardziej zwrócą uwagę na słowo «kredyns» i pomyślą, że przecież po śląsku jest «bifyj». Rzecz w tym, że nie ma tu mowy o meblu, który nazywa się «kredens», ale o izbie, która ma taką nazwę. Dlatego też nie można tu było użyć słowa «bifyj»”.

czy nieadekwatności, tak częste przecież w obszarze pogranicza. Tekst w języku śląskim również pełen jest wstawień obcojęzycznych, polskich i niemieckich, co stanowi ekwiwalent chwytu zastosowanego przez pisarza w oryginale. Narracja w przekładzie prowadzona jest po śląsku (zastosowano *ślabikōrzowy szrajbōnek*²²), zachowana jednak została specyficzna dla *Dracha* wielojęzyczność tekstowa (Makarska 2016: 89–92; por. Steciąg 2015)²³, zmieniły się jedynie jej proporcje. Wielojęzyczność, podkreślmy, nie jest zupełnie nieznaną nawet współczesnym, wychowanym pod dominacją polskiej kultury i języka, górnośląskim czytelnikom, a to do nich przecież skierowany jest przekład. Obcość, odczuwana silnie przez czytelnika z wewnątrz kultury dominującej (Nowacki 2014; Engelking 2014) nie jest, zakładam, tak samo odczuwana przez odbiorcę znającego nawet biernie języki pojawiające się w powieści (Mikołajec 2019).

Przyjrzyjmy się wielojęzyczności tekstowej przekładu Kulika. Niemieczyzna występuje w tłumaczeniu na takich samych zasadach jak w oryginale: wypowiedzi zapisane po niemiecku bywają często wyjaśniane przez parafrazy w dalszej części tekstu, nie są jednak bezpośrednio tłumaczone na śląski. Trzeba jednak pamiętać, że część odbiorców przekładu zna w jakimś stopniu niemiecki, ponadto wielość germanizmów w śląszczyźnie może ułatwiać zrozumienie niemieckojęzycznych passusów (por. Hentschel, Tambor, Fekete 2021). Polszczyzna z języka dominującego w narracji, ale obcego górnośląskim realiom, staje się w przekładzie językiem marginalnym, zdominowanym, elementem wzmagającym obcość, jedną z mów pojawiających się głównie w dialogach. Język śląski zaś staje się podstawą narracji, odwracając wektory niesymetrycznej relacji między polszczyzną a śląszczyzną. Oto przykład:

- Państwo ze Śląska...? – zaczepia Czoika sympatyczny młodzieniec w pumphach i tweedowej marynarce.
- Czoik kiwa głową.
- To może by czas już zacząć po polsku mówić, a nie zawstydzać nas przed Niemcami tym narzeczem? – uprzejmie proponuje młodzieniec o pańskim wyglądzie.

²² Tzn. skodyfikowaną pisownię śląską. Zob. Jaroszewicz 2022a; Jaroszewicz 2024.

²³ Warto dodać, że tłumacz Twardocha na niemiecki, Olaf Kühn, także w dużej mierze zachował wielojęzyczność tekstu źródłowego, jako odpowiednika śląszczyzny (słowiańskiej) używając dolnośląskiego dialektu niemieckiego. O niebezpieczeństwach związanych z takim wyborem por. Makarska 2016: 94–95.

Czoik zastanawia się chwilę, po czym podrzuca w dłoni laskę i wali młodzieńca w łeb, poprawia w obojczyk, w plecy, na koniec, klęczącego już na ziemi, kopie w brzuch. Jest zaprawiony w przemocy, młodzieniec niezbyt, więc konfrontacja jest jednostronna.

Od młodzieńca odciągają Czoika żona i Valeska, krzycząc i lamentując. Robi się zbiegowisko.

– Aż się zesroł w te jerōńskie knikerbokry – mruczy zadowolony z siebie Czoik.

– Jestem oficerem rezerwy! Ja cię, kurwo, znajdę i zabiję! – wrzeszczy zakrwawiony młodzian.

Podbiega do niego dziewczyna.

– Kostek, co on ci zrobił, Kostusiu? – pyta.

Podnosi go, odchodzą. Młodzieniec przeżyje początek wojny, powalczy z Niemcami, ucieknie z niewoli, a potem zastrzeli go zazdrosny o żonę przyjaciel. Czoik przeżyje młodzieńca o niecały rok (Twardoch 2014: 357–358).

– Państwo ze Śląska...? – zagōduje do Czoika gryfny synek we pumpach i tweedowym szakecie.

Czoik przikiwuje.

– To może by czas już zacząć po polsku mówić, a nie zawstydzac nas przed Niemcami tym narzeczem? – uprzyjmie propōnuje synek ô pańskim wyglōndzie.

Czoik miarkuje chwilã, potym podciepuje we dłōni lōskã i wali synka bez łeb, poprawiō we ôbojczyk, w pleca, na kōniec, jak ôn już klynczy na ziyimi, kopie w brzuch. Prziwyk do przemocy, a synek niy za fest, tōż kōnfrōntacyjō je jednostrōnnō.

Ôd synka ôdcioŋajōm Czoika żōna i Valeska, krziczōm i labiydzōm. Ludzie sie slatujōm.

– Aż się zesroł w te jerōńskie knikerbokry – mrōnczy zadowolōny z siebie Czoik.

– Jestem oficerem rezerwy! Ja cię, kurwo, znajdę i zabiję! – wrzeszczy zakrwawiōny synek.

Podlatuje dō niego dzioucha.

– Kostek, co on ci zrobił, Kostusiu? – pytō.

Podnosi go, ôdchodzōm. Synek przeżyje poczōntek wojny, powalczy z Niymcami, uciyknie z niywole, a potym zastrzeli go zōwistny ô żōnã kamrat. Czoik przeżyje synka ô trochã mynij jak rok (Twardoch 2018: 353–354).

Wybrana strategia wzmacnia tożsamościowy wymiar zarówno tekstu źródłowego, jak i docelowego, może być postrzegana jako akt oporu wobec dominacji polszczyzny. Sam tłumacz w wywiadach podkreślał, że język polski przez wiele lat wypierał u niego śląski, a diglosja w przypadku tak asymetrycznej relacji jest doświadczeniem trudnym (zob. Kulik, Zasada

2023; Kulik, Szaja 2022). Decyzja o pracy w języku śląskim, zaangażowanie zarówno na polu literackim (przekłady, publicystyka), jak i instytucjonalnym (Rada Języka Śląskiego – Kulik jest jej przewodniczącym), jest także strategią rewitalizacyjną. Tym ważniejszą, że część systemu języka śląskiego, zwłaszcza zaś słowotwórstwo i składnia, nie została jeszcze w pełni opisana i opracowana naukowo.

Literatura śląskojęzyczna, teksty wielojęzyczne, ukazujące specyfikę Górnego Śląska i jego transkulturowy charakter, a także tłumaczenia na język śląski bez wątpienia są ważnymi elementami praktyk oporowych wobec statusu prawnego śląszczyzny (i śląskiej mniejszości etnicznej). Widać to zwłaszcza w przekładach z języka obecnie najsilniej dominującego w regionie – w przywoływanym tutaj tłumaczeniu Dracha odwrócenie relacji dominacji w tekście zmienia także usytuowanie śląskiego czytelnika. Nie musi on już bowiem przyjmować przeważającej w oryginalnej narracji polszczyzny za swoją, staje się ona językiem mniejszościowym, obcym elementem – podobnie jak w oryginale język niemiecki czy śląski.

Tworzenie lokalnego myślniõ to jednak nie tylko działania tożsamościowe, ale także strategie rewitalizacyjne. To zadanie większe niż ruchy subwersywne wobec kulturowej dominacji czy wspólnotowórcze gesty, to także praca u podstaw przy tworzeniu naukowego opisu języka śląskiego, przygotowaniu programów nauczania czy promowaniu śląskiej mowy. Brak pełnego opracowania systemu języka śląskiego, mimo wysiłku podejmowanego przez Jaroszewicza (2019a, 2020, 2022a, 2023a, 2024), Jolantę Tambor (2009, 2014), Gerda Hentschela (Hentschel 2001; Hentschel, Tambor, Fekete 2021) czy Martina Henzelmana (2015) i innych, stanowi wciąż poważną przeszkodę dla rewitalizacji śląszczyzny (m.in. trudności przy tworzeniu pomocy naukowych do nauki śląskiego), jak również dla jakości twórczości oryginalnej i przekładowej (m.in. zbyt mała liczba opracowań poprawnościowych²⁴). Konieczne jest także podjęcie wzmózonej pracy w zakresie metarefleksji, badań nad językiem zdominowanym i innymi kontekstami skutecznej rewitalizacji, dopiero wtedy bowiem owo lokalne myślenie będzie mogło znaleźć odpowiednie środki wyrazu.

²⁴ Najpełniej opracowana została śląska ortografia – zob. Jaroszewicz 2024.

Bibliografia

- [PoNaszymu] PoNaszymu. Śląskie biuro językowe, *Marketing po śląsku*, <https://ponaszymu.pl/marketing-po-slasku> (6.06.2024).
- [PURON 2024] (b.a.). 2024. *PURON PR12 PRO – recenzja robota sprzątającego mówiącego po śląsku i kaszubsku*, <https://bezprzeplacania.pl/puron-pr12-pro-recenzja-roboty-sprzatajacego-mowiacego-po-slasku-i-kaszubsku/> (10.06.2024).
- Barcos Miguel Ánchel 1988. *O papel de a tradución en o desembolique de as luengas: o caso de l'aragonés*, w: C. Aragüés (coord.), *Primeras chornadas sobre a tradución: o papel d'a tradución en o desembolique d'as luengas: o caso de l'aragonés*, Zaragoza: Instituto de Estudios Altoaragoneses/Gara d'Edizions, s. 11–14.
- Belmar Guillem 2017. *The Role of Translation in the Revitalization Process of Minority Languages: the Case of Basque*, „Sustainable Multilingualism” 10, s. 36–54, DOI: 10.1515/sm-2017-0002.
- Biosca Carles 2010. *Estudi de la traducció en llengua sarda i de la incidència en el procés d'estandardització*, PhD Thesis supervised by C. Castellanos, Universitat Autònoma de Barcelona.
- Buchalik Grzegorz, Neumann Aneta 2024. Spotkanie z tłumaczem, Biblioteka Miejska, Żory, 8 lutego.
- Buchalik Grzegorz, Nocoń Nina 2022. *Kajko i Kokosz po śląsku*, „Dzieje się”, TVS Rozrywka, 26 czerwca, <https://www.youtube.com/watch?v=gFjz7IXeWiA> (20.06.2024).
- Buchalik Grzegorz, Romanek Bartłomiej 2021. *Kajko i Kokosz w języku śląskim. Tłumacz Grzegorz Buchalik zdradza nam kulisy powstania albumu „Kajko i Kokosz we Krajinie Borostraskōw”*, „Dziennik Zachodni”, 24 marca, <https://dziennikzachodni.pl/kajko-i-kokosz-w-jezyku-slaskim-tlumacz-grzegorz-buchalik-zdradza-nam-kulisy-powstania-albumu-kajko-i-kokosz-we-krajinie/ar/c13-15506347> (20.06.2024).
- Burns Robert 2016. *Remember tam o'shanter's mare. Spõmnjicie se tamowã klaczkã*, przeł. Mirosław Syniawa, Kotórz Mały: Silesia Progress.
- Carroll Lewis 2020. *Przigiody ód Alicyje we Kraju Dziwów*, przeł. Grzegorz Kulik, Kotórz Mały: Silesia Progress.
- Cenoz Jasone, Gorter Durk 2017. *Minority Languages and Sustainable Translanguaging: Threat or Opportunity?*, „Journal of Multilingual and Multicultural Development” 38(10), s. 901–912, DOI: 10.1080/01434632.2017.1284855.
- Cronin Michael 1995. *Altered States: Translation and Minority Languages*, „TTR: Traduction, Terminologie, Rédaction” 8, s. 85–103, DOI: 10.7202/037198ar.
- Cronin Michael 1998. *The Cracked Looking Glass of Servants. Translation and Minority Languages in a Global Age*, „The Translator” 4, s. 145–162, DOI: 10.1080/13556509.1998.10799017.
- Czesak Artur 2012. *Kompetencje tłumaczy na język śląski*, w: Maria Piotrowska, Artur Czesak, Aleksander Gomola, Sergiy Tyupa (red.), *Kompetencje tłumacza. Tom dedykowany prof. dr hab. Elżbiecie Tabakowskiej*, Kraków: Tertium, s. 159–166.
- Czesak Artur 2015. *Współczesne teksty śląskie na tle procesów językotwórczych i standaryzacyjnych współczesnej Słowiańszczyzny*, Kraków: Księgarnia Akademicka.

- Długosz Piotr, Szyma Rafał 2013. *Słowo wstępu*, w: Ajschylos, *Prōmytojs przibity*, przeł. Zbigniew Kadłubek, Kotórz Mały: Silesia Progress.
- Dołowy-Rybińska Nicole 2022. *Nauczanie języka kaszubskiego. Wokół ideologii języków kolateralnych*, „Slavia Occidentalis” 78/1–79/1, s. 31–46, DOI: 10.14746/so.2021/2022.78-79.3.
- Engelking Wojciech 2014. *Na ciele Behemota. O „Drachu” Szczepana Twardocha*, „Kultura Liberalna” 50(310), <https://kulturaliberalna.pl/2014/12/16/engelking-drach-szczepan-twardoch-recenzja/> (3.06.2024).
- Ferguson Gibson 2006. *Minority Languages and Language Revitalization*, w: Gibson Ferguson, *Language Planning and Education*, Edinburgh: Edinburgh University Press, s. 71–108.
- Freiwirth Ilse, Bošnjak Marko 2024. *Case of Association of People of Silesian Nationality (in liquidation) v. Poland*, <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-205015%22%5D%7D> (6.06.2024).
- González García Marta 2005. *Translation of Minority Languages in Bilingual and Multilingual Communities*, w: Albert Branchadell, Lovell Margaret West (red.), *Less Translated Languages*, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, s. 105–123, DOI: 10.1075/btl.58.10gon.
- Gosciny René, Sempé Jean-Jacques 2023. *Mikolojek*, przeł. Grzegorz Buchalik, Kotórz Mały: Silesia Progress.
- Gwózdź Karol 2010. *Myśli ukryte*, Siemianowice Śląskie: Hologram.
- Henschel Gerde 2001. *Das Schlesische – eine neue (oder auch nicht neue) slavische Sprache?*, w: Matthias Weber (red.), *Deutschlands Osten – Polens Westen. Vergleichende Studien zur geschichtlichen Landeskunde*, Frankfurt am Main: Peter Lang, s. 149–174.
- Henschel Gerd, Tambor Jolanta, Fekete István 2021. *Das Schlesische und seine Sprecher: Etablierung in der Gesellschaft, Attitüden, Vitalität der Germanismen / Śląski lekt i jego użytkownicy: Rozpowszechnienie, postawy społeczne wobec śląszczyzny, żywotność germanizmów w lektie śląskim*, Berlin: Peter Lang, DOI: 10.3726/b18745.
- Henzelmann Martin 2015. *Das Schlesische – eine slavische Mikrosprache?*, w: Martin Henzelmann, *Authentizität als treibende Kraft bei der Herausbildung slavischer Mikroliteratursprachen (am Beispiel des Pomakischen und des Schlesischen)*, München–Berlin: BiblionMedia, s. 177–285.
- Hroch Miroslav 2003. *Małe narody Europy*, przeł. Grażyna Pańko, Wrocław: Ossolineum.
- Jansson Tove 2020. *We Muminkowyj Dolinie*, przeł. Marcin Melon, Katowice: Gryfnie.
- Jaroszewicz Henryk 2019a. *Rozwój języka Górnoszlązaków w XXI wieku*, „Zeszyty Łużyckie” 53, s. 25–42.
- Jaroszewicz Henryk 2019b. *Krytyka prób emancypacji śląszczyzny. Płaszczyna naukowa (lingwistyczna)*, „Slavia Occidentalis” 76(1), s. 21–48, DOI: 10.14746/so.2019.76.2.
- Jaroszewicz Henryk 2020. *Czy można mówić o istnieniu śląskiego języka literackiego? Współczesny uzus gramatyczno-ortograficzny literackiej odmiany etnolektu śląskiego*, w: Irena Bogoczová (red.), *Area slavica 3. Jazyk na hranici — hranice v jazyku*, Ostrava: Ostravská Univerzita, s. 175–184.

- Jaroszewicz Henryk 2022a. *Śląska ortografia ślabikórzowa – status, forma, funkcjonowanie*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza” 29/2, s. 51–61, DOI: 10.14746/pspsj.2022.29.2.7.
- Jaroszewicz Henryk 2022b. *Zasady pisowni języka śląskiego. Studium normatywne*, Siedlce: Wydawnictwo Naukowe IKR(i)BL.
- Jaroszewicz Henryk 2023a. *Próby zmiany oficjalnego statusu etnolektu śląskiego w latach 2007–2023*, w: Roman Łapa, Magdalena Graf (red.), *Człowiek – Język – Prawo. Studia legilingwistyczne*, Poznań: Poznańskie Studia Polonistyczne, s. 223–243.
- Jaroszewicz Henryk 2023b. *Standardization of the Silesian language. The current status and prospects for development*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza”, 30/1, s. 57–69, DOI: 10.14746/pspsj.2023.30.1.4.
- Jaroszewicz Henryk 2024. *Zasady pisowni języka śląskiego*, wyd. 2. popr., Kotórz Mały: Silesia Progress.
- Jaroszewicz Henryk 2025. *Słów kilka o mieszanych uczuciach, czyli: czy jest się z czego cieszyć? Recenzja najnowszych podręczników do nauki języka śląskiego*, „Ślązag”, 30 stycznia, <https://www.slazag.pl/henryk-jaroszewicz-slow-kilka-o-mieszanych-uczuciach-czyli-czy-jest-sie-z-czego-cieszyc-recenzja-najnowszych-podrecznikow-do-nauki-jezyka-slaskiego> (30.01.2025).
- Kadłubek Zbigniew 2008. *Listy z Rzymu*, Katowice: Księgarnia św. Jacka.
- Kamusella Tomasz 2013. *The Silesian Language in the Early 21st Century: A Speech Community on the Rollercoaster of Politics*, „Die Welt der Slaven” 58(1), s. 1–35.
- Klaudy Kinga 2012. *Linguistic and Cultural Asymmetry in Translation from and into Minor Languages*, w: H. Kemppanen, M. Janis, A. Belikova (red.), *Domestication and Foreignisation in Translation Studies*, Berlin: Franke and Timme, s. 33–49, <https://www.revistas.usp.br/clt/article/download/131842/128049> (16.06.2024).
- Koskinen Kaisa, Kuusi Päivi 2017. *Translator Training for Language Activists: Agency and Empowerment of Minority Language Translators*, „trans-kom. Zeitschrift für Translationswissenschaft und Fachkommunikation” 10(2), s. 188–213, https://www.trans-kom.eu/bd10nr02/trans-kom_10_02_04_Koskinen_Kuusi_Activists.20171206.pdf.
- Kuik-Kalinowska Adela 2019. *Dawna i współczesna literatura kaszubska. Główni twórcy i ich dokonania*, „Literaria Copernicana” 2, s. 65–83, DOI: 10.12775/LC.2019.020.
- Kulik Grzegorz 2018. „Haja” ó „anōng” „strzedniostorocze”, czyli jak nie pisać po śląsku, „Wachtyrz”, 9 czerwca, <https://wachtyrz.eu/haja-o-anong-strzedniostorocze-czyli-jak-nie-pisac-po-slasku/> (20.12.2024).
- Kulik Grzegorz 2020a. *5 lat Facebooka po śląsku, czyli historia śląskiego niedoleństwa*, <https://wachtyrz.eu/5-lat-facebook-a-po-slasku-czyli-historia-slaskiego-niedolestwa/> (27.06.2024).
- Kulik Grzegorz 2020b. *Słowo od tłumacza*, w: Henryk Sienkiewicz, 2020, *Jōnek muzykant*, przeł. Grzegorz Kulik, <https://silling.org/wp-content/uploads/2020/07/jonek-muzykant.html> (21.06.2024).
- Kulik Grzegorz, Szaja Adam 2022. *Skala trudności tłumaczenia „Pokory” na język śląski? W skali 1–10, to tak 7*, 4 lipca, <https://smakksiadzki.pl/skala-trudnosci-tlumaczenia-pokory-jezyk-slaski-skali-1-10-7/> (15.06.2024).

- Kulik Grzegorz, Zasada Marcin 2023. *Rozmowa Dnia*, Radio Piekary, 7 kwietnia, <https://radiopiekary.pl/kulik-te-ksiazki-co-my-przeklodomy-abo-piszemy-to-jes-tworzenie-lokalnego-myslenie> (20.06.2024).
- Kuusi Päivi, Kolehmainen Leena, Riionheimo Helka 2017. *Introduction Multiple Roles of Translation in the Context of Minority Languages and Revitalisation*, „trans-kom. Zeitschrift für Translation und Fachkommunikation” 10(2), s. 138–163, https://www.trans-kom.eu/bd10nr02/trans-kom_10_02_02_Kuusi_Kolehmainen_Riionheimo_Introduction.20171206.pdf (10.06.2024).
- Lindgren Astrid 2022. *Pippi Langstumpf*, przeł. Rafał Szyma, Kotórz Mały: Silesia Progress.
- Lubina Aleksander 2016. *Hanek i oni (elwry, lebry, pamponie, soronie, hadzieje i barbary) – albo O moich przodkach i zadkach*, Ligota: Aleksander Lubina.
- Lukas Katarzyna 2019. *Translacja i pamięć jako metafory kulturowe. Analogie, punkty styeczne, interakcje*, „Przekładaniec” 39(2), s. 22–50, DOI: 10.4467/16891864PC.19.010.11684.
- Łuczak Dawid 2021. *Sprachvarietäten in der literarischen Übersetzung im Kontext einer hybriden Identität anhand ausgewählter Texte von Szczepan Twardoch und ihrer deutschen Übersetzungen*, praca doktorska; promotor: B. Sommerfeld, UAM, <https://hdl.handle.net/10593/26067> (20.06.2024).
- Makarska Renata 2016. *Tekstowa wielojęzyczność jako zapisywanie miejsca. Regionalizm, polikulturowość i wielojęzyczność nowej literatury z Europy Środkowej*, „Wielogłos” 2, s. 81–98, DOI: 10.4467/2084395XWI.16.011.5901.
- Makurat-Suzik Hanna 2019. *Problemy przekładu na język zdominowany. Obcość w tłumaczeniu rozpatrywana w kontekście nierównej pozycji języka wyjściowego i docelowego na przykłdzie translacji dzieł literatur słowiańskich na język kaszubski*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Mandel Andrzej 2022. *Kaufland wprowadził dwujęzyczne nazwy w sklepach na Śląsku*, „Rzeczpospolita”, 29 grudnia, <https://www.rp.pl/handel/art37691191-kaufland-wprowadzil-dwujezyczne-nazwy-w-sklepach-na-slasku> (20.06.2024).
- Melon Marcin 2014. *Kōmisorz Hanusik*, Kotórz Mały: Silesia Progress.
- Mętrak Maciej 2024. *Język śląski w przestrzeni publicznej: zabawa słowem, chwyt marketingowy czy narzędzie emancypacji?*, „Prace Filologiczne”, s. 233–251, DOI: 10.32798/pf.1569.
- Michna Ewa 2014. *Odrębność językowa małych grup etnicznych i jej rola w procesach walki o uznanie oraz polityce tożsamości. Analiza porównawcza sytuacji Rusinów Karpackich i Ślązaków*, „Studia Humanistyczne AGH” 13(3), s. 115–130, DOI: 10.7494/human.2014.13.3.115.
- Michna Ewa 2018. *Ślązacy między polityczną podmiotowością a poczuciem uprzedmiotowienia*, „Kultura i Społeczeństwo” 2, s. 87–104, DOI: 10.7494/human.2014.13.3.115.
- Michna Ewa 2020. *The Silesian Struggle for Recognition. Emancipation Strategies of Silesian Ethnic Leaders*, w: Ewa Michna, Katarzyna Warmińska (red.), *Identity Strategies of Stateless Ethnic Minority Groups in Contemporary Poland. Migration, Minorities and Modernity*, vol. 5, Cham: Springer, s. 145–173, DOI: 10.1007/978-3-030-41575-4_7.

- Mikołajec Marek 2019. *Godający drach. Oficjalno ślonsko narracja INC.*, rec. Szczepan Twardoch, *Drach. Edycyjō ślōnskō*, „artPAPIER” 1(361), <http://www.artpapier.com/index.php?page=artykul&wydanie=362&artykul=7135> (10.06.2024).
- Nowacki Dariusz 2014. *Nowa książka Twardocha. Tako rzecze drach*, rec. Szczepan Twardoch, *Drach*, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2014, „Gazeta Wyborcza”, 2 grudnia, <https://wyborcza.pl/7,75517,17060965,nowa-ksiazka-twardocha-tako-rzecze-drach-recenzja.html> (10.06.2024).
- Ojgyn z Pnioków [Kosmala Eugeniusz] 2014. *Pniokowe lozprōwki: abo Pnioki na wyrymbowisku*, Łędziny: Instytut Ślůnskiġ Godki – Mega Press II.
- Pospiszil Karolina 2019a. *Bibliografia przekładow na język śląski w latach 2002–2018*, „Przekłady Literatur Słowiańskich” 9(2), s. 103–118, DOI: 10.31261/PLS.2019.09.02.06.
- Pospiszil Karolina 2019b. *Współnotowórczy wymiar przekładu. Casus XXI-wiecznych przekładow górnośląskich*, „Przekłady Literatur Słowiańskich” 9(2), s. 79–102, DOI: 10.31261/PLS.2019.09.02.05.
- Pospiszil-Hofmańska Karolina 2022, *Confluences: On the possibility of describing a transcultural history of (micro)literature – the Upper Silesian perspective*, „World Literature Studies” 14(3), p. 60–78, DOI: 10.31577/WLS.2022.14.3.6.
- Saint-Exupéry Antoine de 2018. *Mały Princ*, przeł. Grzegorz Kulik, Poznań: Media Rodzina.
- Shams Shammim Ara, Khan Munir, Shah Mujahid 2020. *The Impact of Dominant Languages on Regional Languages: A Case Study of English, Urdu and Shina*, „Pakistan Social Sciences Review”, September, 4, III, s. 1092–1106.
- Sienkiewicz Henryk 2020. *Jōnek muzykant*, przeł. Grzegorz Kulik, <https://silling.org/wp-content/uploads/2020/07/jonek-muzykant.html> (21.06.2024).
- Steciąg Magdalena 2015. „*Lingua receptiva*” w powieści Szczepana Twardocha „*Drach*”, „Socjolingwistyka” XXIX, s. 325–335, DOI: 10.17651/SOCJOLING.29.20.
- Syniawa Mirosław 2014. Przekł. i oprac., *Dante i inksi*, Kotórz Mały: Silesia Progress.
- Syniawa Mirosław 2018, *Cebulowō ksiynga umartych*, Kotórz Mały: Silesia Progress.
- Syniawa Mirosław 2021. Przekł. i oprac., *Dante i inksi: i jeszcze inksi. Poezycjō*, Kotórz Mały: Silesia Progress.
- Syniawa Mirosław 2023. *Mappa Mundi*, Kotórz Mały: Silesia Progress.
- Szewczyk Marcin 2015. *Silesia Noir*, Kotórz Mały: Silesia Progress.
- Szmeja Maria 2022. *Silesians in the Face of Polish Cultural Dominance*, „East European Politics and Societies” 3, s. 850–866, DOI: 10.1177/08883254211018811.
- Szołtysek Marek 2002. Przekł. i oprac., *Ślązoki nie gesi, czyli konski nojfajnijszych ksiązek na świecie przelonaczone na śląsko godka*, Rybnik: Wydawnictwo Śląskie ABC.
- Szyma Rafał 2017. *Leandërka. 5 ósprōwek pō naszymu*, Kotórz Mały: Silesia Progress.
- Szyma Rafał, Kassner Monika 2022. Spotkanie z tłumaczem, Biblioteka Centralna, Gliwice, 30 listopada.
- Tambor Jolanta 2008a. *Etnolekt śląski jako język regionalny. Uzasadnienie stanowiska*, <https://tinyurl.com/3jrm6bvx> (20.06.2024).
- Tambor Jolanta 2008b. *Mowa Górnoślązaków oraz ich świadomość językowa i etniczna*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

- Tambor Jolanta 2009. *Propozycje kodyfikacji ortograficznej śląszczyzny*, „Socjolingwistyka” 22, s. 83–92.
- Tambor Jolanta 2014. *Status języka a wola ludu i kodyfikacja: przypadek śląski*, „Forum Lingwistyczne” 1, s. 37–49.
- Tambor Jolanta 2015. *Stylizacja – pomysł na reaktywację śląszczyzny*, „Poznańskie Studia Slawistyczne” 8, s. 215–228, DOI: 10.14746/pss.2015.8.14.
- Tambor Jolanta, Tambor Agnieszka 2024. Oprac. i red., *Wielgō literatura w ślōnskich przekładach. Wypisy do szkolōrek i szkolōrzi*, Katowice: Biblioteka Śląska.
- Tolkien J.R.R. 2023. *Hobit, abo tam i nazōd*, przeł. G. Kulik, Kotōrz Mały: Silesia Progress.
- Tortosa José María 1986. *Polityka językowa a języki mniejszości. Od Wieży Babel do Daru Języków*, przeł. Agnieszka Rurarz, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Toury Gideon 1985. *Aspects of Translating into Minority Languages from the Point of View of Translation Studies*, „Multilingua” 4, s. 3–10, DOI: 10.1515/mult.1985.4.1.3.
- Tudzierz Łukasz 2015. *Ufff, nareszcie! Ślōnskō gōdka w smartfonach Samsung*, <https://tuudi.net/slonsko-godka-w-smartfonach-samsung/> (20.06.2024).
- Twardoch Szczepan 2014. *Drach*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Twardoch Szczepan 2018. *Drach. Edycyjō ślōnskō*, przeł. Grzegorz Kulik, Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Twardoch Szczepan, Sobolewska Justyna 2014. *Szczepan Twardoch opowiada o swojej najnowszej powieści „Drach”*, „Polityka” 25 listopada, <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kultura/1600119,1,szczepan-twardoch-opowiada-o-swojej-najnowszej-powieści-drach.read> (5.06.2024).
- Wicherkiewicz Tomasz, Król Tymoteusz, Olko Justyna 2017. *Awakening the Language and Speakers' Community of Wymysiōeryś*, „European Review” 26/1, s. 179–191, DOI: 10.1017/S1062798717000424.
- Zieniukowa Jadwiga 2003. *Pojęcie aksjologiczne „prestiz” a społeczna sytuacja języków mniej używanych – casus łużycczyzny i kaszubszczyzny*, w: Elżbieta Wrocławska, Jadwiga Zieniukowa (red.), *Języki mniejszości i języki regionalne*, Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, s. 79–100.